

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ.
Mətnşünaslıq. Mənbəşünaslıq. Folklorşünaslıq.

UOT 821.512.162

Nüşabə Araslı

*AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor,
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Bakı ş.,Hüseyn Cavid pr.,115
e-mail: nushabe.arasli@gmail.com*

“YEDDİ GÖZƏL” ƏMİN YÜMNİ TƏRCÜMƏSİNDƏ

Nizami yaradıcılığı türk xalqları içərisində orta əsrlərə xas sərbəst tərcümə vasitəsilə də yayılaraq şöhrətlənmişdir. Hələ XIV əsrdən başlayaraq “Xəmsə”yə daxil olan poemalar qismən və bütöv şəkildə türk dillərinə tərcümə edilmiş, türk məsnəvi müəllifləri Nizami məsnəvilərində yer alan müəyyən fəsil və rəvayətləri türkcəyə çevirərək əsərlərinə daxil etmişlər. Bununla yanaşı, xalq sənətkarları, ravi və məddahlar da Nizami əsərlərini mənsur şəkildə nəql etməklə geniş xalq kütlələrinə çatdırmışlar. Gəncə ustadının poemalarının nəsrə yazılı tərcümələri isə XVI əsrdən meydana çıxmağa başlamışdır. Belə tərcümə abidələri içərisində Əmin Yümninin 1872-ci ildə Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərinin “Tərcümeyi-“Həft peykər” adlı türkcə nəsr tərcüməsi daha çox məşhurdur. Özündən əvvəl yaranan orta əsr tərcümələri kimi bu əsər də indiki mənada başa düşülən tərcümə olmayıb, bir çox mütərcim əlavə və ixtisarları ilə orijinaldan fərqlənir. Məqalədə təhlilə cəlb olunan əsərdən onun müəllifinin Nizami yaradıcılığı və ümumiyyətlə, klassik Şərq şeiri ilə yaxından tanış olan ədəbi şəxsiyyət və istedadlı el sənətkarı olduğu anlaşılır.

***Açar sözlər:** Nizami Gəncəvi, Əmin Yümni, “Yeddi gözəl”, tərcümə, nəsr*

Orta əsr türk epik şeirində Nizami əsərlərini bilavasitə tərcümə edilərək yazılan beyt və parçalarla yanaşı, şairin “Xəmsə”yə daxil poemaları tam şəkildə türk dilinə tərcümə edilərək böyük sənətkarın zəngin ədəbi irsinin xalq içərisində geniş yayılmasında böyük əhəmiyyət daşımışdır. Belə tərcümələr içərisində mənsur şəkildə olan nümunələr xüsusilə diqqətəlayiq olub xalqın Nizami sənətinə olan maraq və sevgisinin daha da artması ilə nəticələnmişdir. Nizami əsərlərinin nəsrə tərcüməsinə hələ XVI əsrdən başlanmışdır. Mənbələr şairin “Sirlər xəzinəsi” əsərinin XVI əsrdə Üsküblü Şəm tərəfindən mənsur şəkildə tərcümə edilərək şərh olunduğunu göstərir.

Əldə olan nəsr şəkildə tərcümələr içərisində 1872-ci ildə “Yeddi gözəl”in Əmin Yümni tərəfindən edilmiş türkcə tərcüməsi daha çox məşhurlaşmışdır. Tərcümeyi-“Həft peykər” başlıqlı bu əsər adından da görüldüyü kimi, əsasən, Nizami poemasının tərcüməsi olub, əvvəlcə şifahi ədəbiyyatın nümunəsi kimi yaranarmış, sonradan nəşr olunmuşdur. Əsər və ixtisarlar edilməsi ilə orijinaldan seçilən əsərdən Əmin Yümninin təcrübəli xalq sənətkarı olması anlaşılır.

Əmin Yümni variantında orijinaldakı rəsmi giriş hissələri, o sıradan tövhid, minacat, kitabın yazılma səbəbi, Əlaəddin Körpə Arslan şahın mədhi, sözün tərifi, şairin oğlu Məhəmmədə nəsihəti kimi bölmələr tərcüməsiz qalmışdır.

Tərcümə Bəhramın anadan olması ilə başlayır. Bəhramın uşaq ikən Yəmənə göndərilməsi, Neman şahın onun üçün saray tikdirmək məqsədilə memar Simnarı dəvət etməsi, memarın ehtiyatsız danışmaq ucbatından cəzalandırılması, Bəhramın gur ovlamaqda məharəti, şiri, əjdahanı öldürməsi, onun igidliklərinin Nemanın əmrilə Xəvərnəqin divarlarına həkk olunması, Bəhramın Xəvərnəqdə yeddi iqlim padşahının qızlarının şəkillərini görməsi və onları saraya gətirməsi, Yezdəgerdin ölümü, Bəhramla Fitnə macərası, sonradan Bəhramın saray əylən-

cələrinə uyub dövlət işlərindən uzaqlaşması, Çin xaqanının hücumu, Bəhram şahın qoca çobana təsadüf etməsi, onun sərgüzəştindən ibrət götürüb vəziri cəzalandırması, yeddi dustağı dinləməsi və bəzi digər səhnələr Nizami poeməsindən olduğu kimi, daha doğrusu Nizaminin "Yeddi gözəl" əsərinə uyğun şəkildə tərcümə edilmişdir. Əsər Bəhramın mağarada yox olması ilə sona çatır. Qızların söylədiyi nağıllar da bəzi məzmun əlavələri və dəyişikliklərə baxmayaraq, Nizami əsərindəki nağılların sərbəst tərcüməsidir.

Bəhramın Xəvərnəqdə şəklini gördüyü yeddi şahzadə gözələ vurulması fəslə məzmunca eyni olsa da, müəllifin təhkiyəsindəki rəvayətvari üslub, xalq ədəbiyyatına xas ifadələrin işlənməsi ilə orijinaldan seçilir. Nizami əsərində oxuyuruq:

چشم بینده زو جواهر سنج	خانه ای دید چون گنج
هر یکی زان به کشوری منسوب	هفت پیکر در او نگاشته خوب
پیکری خوبتر ز ماه تمام	دختر راج هند فورک نام
فتنه لعبتان چین و طراز	دختر خاقان به نام یغماناز
کش خرامی بسان کبک دری	دخت خوارزمشاه نازپری
ترک چینی طراز رومی پوش	دخت سقلاب شاه نسرین نوش
آفتابی چو ماه روز افزون	دختر شاه مغرب آزیون
هم همایون و هم به نام همای	دختر قیصر همایون رای
درستی نام و خوب چو طاوس	دخت کسری ز نسل کیکاوس
کرده این هفت پیکر از یک دست	دو یکی حلقه حمایل بست
کان همه پوست بود وین همه مغز	در میان پیکری نگاشته نغز

(3, 723-724)

“(Orada) xəzinəyə bənzər bir otaq gördü ki, görənin gözü (sanki) onunla cəvahir ölçürdü...Orda yeddi gözəl şəkli yaxşıca çəkilməmişdi. Onların hər biri bir ölkəyə mənsub idi. Hind rəsinin Furək adlı qızının şəkli bütöv aydan gözəl idi, Xaqanın qızı Yəğmanaz Çin və Təraz gözəllərinin fitnəsi, Xarəzmşahın qızı Nazpəri, yerışı dağ kəkliyinə (yerişinə) bənzəyirdi. Səqlab şahının qızı Nəsrinpuş, Çin tərəzli rumi geyimli Məğrib şahının qızı Azəryun, Günün artan ayı kimi bir günəş! Humayun düşüncəli Qeysər qızı, həm özü Humayun (xoşbəxt), həm adı Humay. Keykavus nəslindən olan Kəsranın qızının adı Dorsəti, özü tavus kimi gözəl.”

Əmin Yümni öz tərcüməsində sərbəstliyə geniş yer vermiş, sözlərin dəqiq mənasından daha çox Nizaminin dediklərini sadə xalq danışığı dilində anlaşılan məcazi anlamda işlədərək oxuculara daha aydın bir tərzdə təqdim edir. Tərcümədən belə anlaşılır ki, “Birdən-birə yeddi gözələ aşıq olan Bəhram onlara elə vuruldu ki, səbr və qərarı əlindən getdi, bihuş olub yerə yıxıldı. Bir saatdan sonra huşa gəlib o şəkillərə heyran-heyran baxdı. Baxışlarını qaldırıb yuxarı baxanda gördü ki, hərəsinin başının üstündən bir lövhə asılıb. Qabağa gedib əvvəlinci lövhəni əlinə aldı, oxuyanda gördü ki, qızın adı Nurəkdi. O, hind padşahının qızıdır. İkinci qız Nemandır və o, Çin xaqanının qızıdır, üçüncüsünün adını Pəri yazıblar ki, o, Xarəzm padşahının qızıdır. Dördüncüdə Nəsrinpuş yazılıb – Səqlab şahının qızıdır. Beşinci lövhədə Dürrəstə yazılıb - Kəsra padşahının qızıdır. Altıncı lövhədə Humay yazılıb – Rum Qeysərinin qızıdır. Yeddinci lövhə Azəryuna aiddir, Məğrib padşahının qızıdır¹.

Ancaq belə qeydlərə baxmayaraq əsas məzmun mütərcim tərəfindən saxlanılmış və tərcümə əsər haqqında türk ədəbiyyat həvəskarlarında aydın təsəvvür yarada bilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, mütərcim müdaxiləsi, təsvir olunan əhvalatlara münasibət və şərh mahiyyətli qeydlərə geniş yer verilməsi bu əsərin tərcüməsinin əsas səciyyəvi cizgilərini təşkil

¹ Bu parça bilavasitə Əmin Yümni tərcüməsindən deyil, mətni ərəb əlifbasından müasir yazıya köçürən fəlsəfə doktoru Mehri Məmmədovanın 1991-ci ildə nəşr etdiyi “Yeddi gözəl” kitabından götürülmüşdür.

edir. Bəhs etdiyimiz tərcümə XIX əsr ədəbiyyatının, əsasən, yazılı nümunəsi olsa da, Nizami əsərinin şifahi türk ədəbiyyatında geniş yayılıb xalq yaradıcılığına da böyük təsir göstərdiyini aydınlaşdırır.

Hadisələri bacardıqca maraqlı bir şəkildə təqdim etməyə çalışan Əmin Yümni məzmunundan əlavə Nizami irsi ilə bağlı şifahi ədəbiyyatdan gələn əhvalatların təsvirinə geniş yer verir, yeri gəldikcə öz münasibətini də bildirir. Mütərcim oxucunun diqqətini cəlb etmək, əhvalata marağı daha da artırmaq məqsədilə tez-tez müraciətlər edir, öz təəssüratlarını oxucu və ya dinləyicilərlə bölüşdürür. Tərcümədə üçüncü iqlim padşahının yaşıl geyimli qızının "Bişr və Məlixə" nağılından bəhs edərkən belə qeydlərlə rastlaşırıq: "İnsan böylə şey başına gəlməz isə inanmıyor!!! Halbuki yanlışdır...Könlün işi başqa bir şeyə bənzəməyəcəyini bilmiyor" (1, 98).

Yaxud Simnarın Nemanın əmrilə özünün ucaldığı saraydan yerə atıldığını təsvir edərkən yenə Əmin Yümni "Şimdi bir bigınaha cəza verərlər isə "cəzayi-Simnar" diyü ol vaxtdan zərbül məsəl olmuşdur" - deyər haşiyə çıxır.

Belə haşiyə qeydlər ilə tərcümədə tez-tez qarşılaşırıq. Əsərdə nağıl qəhrəmanı Mahanla bağlı bir epizodda Mahanın xeyirxah qocanın yerindən tərpənməmək barədə tapşırığına baxmayıb ağacdən düşərək qızlarla əylənməsini təsvir edən mütərcim buna münasibət bildirərək deyir: "Bax! Bax! İnsan nə qədər zülüm, cühul və ağılsızdır. Hərif daha bələdən qurtulmamış, çəkdiyi bunca rənc və möhnətin acısı yürəkdə durur isə bir qızın görünməsilə nə acıyı düşünmüş oldu, nə bəla, nə də müsibəti dər xatir etdi".

Mütərcim öz tərcüməsində yeri gəldikcə həyati baxışları ilə səsleşən dünyagörüşü ilə uyğun tövsiyə və qənaətlərini əks etdirməyə çalışmış, bəzi epizodların üzərində daha çox dayanaraq şəxsi mülahizələrini diqqətə çatdırmışdır.

Şərin mərhəmətsizliyini pisləyən müəllifin yenə də məzmunun şərhinə həsr etdiyi mülahizələrində oxuyuruq:

"Vəhşilik və bədəvilik ancaq çöl və səhradakı bədəvilərə dedik. Bəlkə bu dediklərimizə mədənilik iddiasında bulunan bəzi kimsənələr dəxi daxildir: "öyle ki, bədəvi başqa, bədəvilik başqa. Varsun ən mədəniyyətli kimsənə olsun bədəvilik etdimi ol kimsənə bədəvidən daha ziyadə vəhşidir. Zira bədəvinin eylədiyi fənalıqlar bilməyərəkdir və anındakı bədəvilik, yəni bilərəkdən bədəvilərə təqliddür və hala dəxi görülür və görünməkdədir ki, bədəvinin etmədiyi insaniyyətsizlik və mərhəmətsizlik saxta bir mədəniyyətliliyə məşhur olanlardan zuhur ediyor" (1, 69).

Mütərcim belə əlavələrində zəmanə adamlarına toxunur, mədəniyyətlə bağlı söylədiyi haşirə sətirlərdə dövrünün özünü mədəniyyətli sanan ixtiyar sahiblərini tənqid edir, onların qeyri-insani rəftarları ilə bədəvi adlandırdıqları sadə kənd adamları ilə müqayisədə vəhşi görünlüklerini açıq söyləyir. Tərcümədə "Xeyir və Şər" nağılında kürd qızının Xeyirə yardım edərək onu evlərinə apardığını təsvir edən nağılda deyir: "Görmədiniz isə eşitdinizmi bədəvilərdə dəxi nə dənli kimsənələr bulunur. Baxusus o da qız. Halbuki pək mədəniyyətli bir kimsənə ol halda Xeyiri görmüş olsaydı zənn edirəm ki, "vah yazıg, biçarə vah" – deyu kəndü halına buraxub qorxusundan qaçardı" (1, 76).

Nizami sənətinin müasirliyini və öz əhəmiyyətini bütün dövrlərdə saxlamaq qüdrətini aydın ifadə edən belə mütərcim qeydləri Əmin Yümni tərcüməsinin özünəməxsus səciyyəvi cəhəti olub onu şairin əsərlərinin digər mənsur tərcümələrindən fərqləndirir.

Tərcüməyə xas digər səciyyəvi cəhət mütərcimin ümumiyyətlə Nizami yaradıcılığından geniş faydalanmasında özünü göstərir. Yaxın Şərq ədəbiyyatına yaxından bələd olan Əmin Yümni özünün bu tərcüməsində başqa məşhur sənətkarların əsərlərindən bəhrələnməklə yanaşı, Nizaminin digər məsnəviləri - "Xosrov və Şirin", "İskəndərnamə" əsərlərinə də müraciət edərək bədii düşüncələrini həmin poemalardan gətirdiyi müvafiq bədii nümunələrlə təsdiqləyir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, bu xüsusiyyətlə Nizami mövzularında yaranmış türk dastanlarında və Nizami əsərlərinin digər yaradıcı tərcümələrində də qarşılaşmaq mümkündür.

Dediklərimizə nümunə olaraq Əmin Yümni tərcüməsində Bəhramın elçi sifətilə Hind şahının sarayına getməsi səhnəsini göstərə bilərik. Bu təsvir bizə "İskəndərnamə"də İskəndər şahın elçi qiyafəsində Bərdə hökmdarı Nüşabənin sarayına getməsi səhnəsini xatırladır. Yaxud Bəhramın cümə günü ağ rəngli saraya gedərkən bağçada içi saf su ilə dolu hovuzla rast gəlməsi, su içmək istərkən hovuzun rəsm əsəri olduğunu görüb heyətlənməsi də yenə bu əsərdəki Çin və Rum rəssamlarının sərgüzəştlərindən bəhs edən hekayədən götürülmüşdür.

Əmin Yümni "Xosrov və Şirin" poeməsindəki bəzi səhnə və motivləri də öz tərcüməsinə daxil etmişdir. Bəhramın pəncşənbə günü altıncı iqlim şahzadəsi Dursətinin rəfiqələri Pərizad, Firəngiz, Xütənxatin, Mələknaz, Humeyla, Səməttürk, Gövhərmülk adlı qızların da əyləncə məclisində iştirak edərək şaha rəvayət danışmaları "Xosrov və Şirin" əsərindən alınmışdır. Mütərcim "Xosrov və Şirin" əsərində əksini tapan bu səhnəni əsərin məzmunu ilə ustalıqla əlaqələndirir. Burada qızların söylədiyi nağıllar orijinalda olduğu kimi (fars dilində) verilib türk dilinə sətiri tərcümə edilir. Qızların qısa hekayələri mövzu ilə uyğunlaşdırılaraq bəzi əhəmiyyətsiz dəyişikliklərlə türkcə əksini tapır.

Nizaminin "İskəndərnamə" əsərində Çin kənzinin oxuduğu nəğmə beşinci iqlim şahının qızı Azəryunun dili ilə bəzi mütərcim artırma əksiltmələri ilə ifadə olunaraq türkcə tərcüməsi ilə birlikdə Əmin Yümni tərəfindən "Tərcümeyi-hekayəti- "Həft peykər"ə daxil edilmişdir.

چرا خوش نباشد دل ارجمند	جوانی و شاهی و بخت بلند
که روزی بکوشش نشاید فزود	بشغل جهان رنج بردن چه سود
نه از بهر غم کرده اند این سرای	جهان غم نیرزد بشادی گرای
یک ایندم بشادی بیاید چمید	چو دی رفت و فردا نیاید پدید
نه از بهر بیداد و سختی کشی است	جهان از پی شادی و دلخوشی است
که پیش از اجل رفت نتوان بگور	غم نامده خورد نتوان بزور
همه ساله خود را بغم داشتن	چه باید بخود برستم داشتن
بریم آنچه از ما بغارت برند	خوریم آنچه از ما پس از ما خورند
چرا گنج صد ساله داری نهان	چو تاریخ یکروز دارد جهان
دمی در جهان کیفیادی کنیم	بیا تا نشستیم و شادی کنیم
ز دی و ز فردا نیاریم یاد	یک ایندم ز دولت ستادیم داد
بتلخی سپردن نه فرخنگی است	دی را که سرمایه زندگی است
بود شادمانی درودلیسند.	شبی فرخ و ساعت ارجمند

Nizaminin "İskəndərnamə" epopeyasından götürülmüş bu beytlərin birincisi tərcümədə "Nüşabənin rusların əsirliyindən azad olması" bölməsindən, qalanları isə "İskəndərin Çin kənzini ilə işrət etməsi" bölməsindən alınaraq belə tərcümə olunur: "Təzəlik və padşahlıqla bərabər bəxt dəxi yüksək olduğu halda öylə bəxtiyar adəmin könlü niçün xoş olmasun? Əlbəttə xoş olacaqdır! Dünyanın ümuruna məşğul olmaq üçün rəncü möhnətə çəkilməgin nə faydası vardır? Zira məqsüm və müqəddər olan rizqü ruzi çalışmaq ilə artılmaz. Artılmaz a!!! Dünya qəm və qüssəyə gəlməz. Eysü işrətlə fərəh və suruşə məyyal olmalı, ancaq qüssə üçün dünyanın yaratmamışlar. A, öylədir a...Dünya fərəh və inbisat və şadi və dilxoşluq üçündür. Bidad və zülm ilə möhnət və qüssə üçün deyildir a! Dün ki, çün keçib, yarın ki, günün hənz gəlməsi məlum olmadığı halda bu ləhzeyi-eyşü nişat ilə keçirib əglənməli. Əglənməli a! Qəmə qüssənin vaxtı gəlmədən zur ilə qəmlənməz. Netəkim əcəldən əvvəl məzara girilməz. Nə lazım ki, insan kəndü kəndüsünə zülm və sitəm etsün və bütün ömrünün sənələrini qəmə kədər ilə keçirsün: Biz kəndümüz yiyəlim ol nəsneyi kim bizdən sonra yiyəcəklər. Yəğma idelim ol şeyi kim bizdən sonra yəğma iderlər. Dünyanın bir günlük tarixi olduğu halda (yəni dünya bu günümü, yarımını, yaxud insanın ömrü şimdi, bir azdanını bitəcəkini bilmədiyin halda yüz sənəlik zəxirəni nədən topluyorsuz? Gəl oturalım və əglənelim. Fərəh və şadidə bulunalım. Dünyada biz dəxi bir ləhzə Keyqubadlığı (yəni Keyqubad şah kibi) fərəh və nişatı icra edəlim. Biz bu ləhzə dövləti taleyi-

mizdən ədalətimizdən (yəni sururumuzu) alalım. Dünənki gündən və yarından dəxi susalım da dər xatir etmiyəlim.

Bir nəfəs ki, diriliyin sərmayəsidir, acılıqla (yəni qəm ilə) keçirmək və yaxud ol sərmayeyi-zindəgani bulunan nəfəsi qəmə kədəre təslim etmək mübarək degildir (yəni kari-aqıl degildir). Mübarək və Humayun bir ləhzə ali və yüksək bir saətdə fərəh və nişat, eyşü işrət dilpəsənddür" (1, 45-48).

Gördüyümüz kimi, Əmin Yümni bu tərcümədə ümumiyyətlə Nizami yaradıcılığından tez-tez bəhrələnir, nümunələr gətirir. Bəhram şahın qırmızı paltar geyərək qırmızı saraya getdiyini bildirərkən Nizaminin "Xosrov və Şirin" əsərindəki Xosrovun qırmızı rəngli paltar geydiyini bildirən aşağıdakı beytləri təkrar edir:

سمنده را بر زین نعل یابی قدم تا سر لباسش لعل یابی
کله لعل و قبا لعل و کمر لعل رخس هم لعل بینی لعل در لعل

[Atını qızıl nallı görərsən, başdan ayağa paltarını ləl içində görərsən. Papağı ləl, qəbası ləl, kəməri ləldir. Sifətini də ləl görərsən, ləl içərisində ləldir] (3, 213).

Əmin Yümni başqa bir yerdə "Xosrov və Şirin"dən gətirdiyi beytlərlə fikrini təsdiq edərək deyir:

بشمشیری یکی تا صد توان کشت برای لشکری را بشکنی پشت

[Qılıncla bir-iki adam öldürmək olar. Tədbirlə bir qoşunun belini sındırarsan] (1, 241).

Yaxud:

چه زیبا گفته است آن مرد هشیار که گر سر بایدت سر را نگه دار

[O sayıq adam necə gözəl demişdir ki, əgər başın sənə lazımındırsa, sirrini saxla].

Əmin Yümünün əsərindən gətirilən belə nümunələrin sayını artırmaq da mümkündür.

Tərcümədən Əmin Yümünün Nizami yaradıcılığına dərindən bələd, böyük şairin əsərlərindəki həyatsevərlik, dünyəvilik, həyata bağlılıq kimi xüsusiyyətləri dərk edən, yüksək qiymətləndirən ədəbi şəxsiyyət olduğu aydın görünür. "Tərcümeyi-hekayeyi "Həft Peykər" əsəri Nizami poemasının məzmunundan əlavə şairin bədii təxəyyülü, tarixi hadisələrdən istifadə üsulları, Nizami sənətinin didaktik-tərbiyəvi əhəmiyyəti, eləcə də, şairin Şərqi epik şeirinə gətirdiyi yüksək bədii ideallarla oxucunu müəyyən dərəcədə tanış edir.

Mütərcim Nizami əsəri ilə yanaşı, şairin ənənələrinin davamçıların yaradıcılıqlarına da bələd olmuşdur. Tərcümə dilinin bədiiliyi əhvalatların maraqlı təqdimi ilə seçilir. Belə yüksək keyfiyyətlərinə görə ki, Əmin Yümni tərcüməsi bədii əsər kimi yüksək dəyərləndirilmiş, xalq içərisində geniş yayılaraq sonradan fars dilinə tərcümə edilmişdir.

Əsəri yenidən fars dilinə tərcümə edən Hacı Məhəmməd Hüseyn Marağayının öz tərcüməsinə yazdığı ön sözdəki qeydlərində oxuyuruq:

"Bu bəndeyi-həqir vələde-Həsən bəy mərhum Kirmanşahlı Sultan Əbdül Əziz xanın səltənət zamanındakı, Mirzə Möhsün xan Müşirüddövlə mərhum dövləti- aliyeyi-İranda tərəfindən İstanbulda vəzir-muxtar idi, həqir də bir uzun müddət İstanbulda onların tərəfindən xidmətgüzarlığa məşğul idim. İdareyi-maarifin rəisi bir nüsxeyi-səhihe-müfəssəl səltənətə-Bəhram Gurun əhvalatında ələ gətirib və o nüsxəni çap etdilər. Və həqir də o kitabın tərifini eşidub bir cild o kitabdan ələ gətirib çox mütalifə etdiyəndən sonra onun məlih və şirin hekayətlərini faydalı gördüm. Lihəzə o zamanda ki, Tehrana gəldim və kitabı da həmrəh gətirmişdim ta inke bəzi dustlar və ağayandan ki, zəbani-türkə aşinə idilər və bir dərəcə Osmanlı türkcəsinə də mültəfit idilər həqirdən xahiş etdilər ki, bu kitabı zəbani-farsiyə tərcümə etləyim ki, həmvətlərin hamısı o kitabı oxumaqdan müstəfey olalar. Həqir də çünki sabiqdən də çox meylim var idi, ondan qabaq ki, olar xahiş etləyələr mükərrər bu xəyaldə var idim ta inke

Xudavande-aləm əsbabı fərahəm gətirdi o kitabı tərcümeyi-farsi eylədim ki, şayəd öz ömrimin axirətində bir xidməti həmvətənlərə eyləyim..."²

Mənbələr bu tərcümənin Sutan Əbdul Əziz və onun oğlu şahzadə Yusif İzzədinin mədhi ilə bitdiyini və bu mədhlərdən Əmin Yümnünün "Tərcümeyi-hekayeyi-Həft Peykər" əsərinin sultan tərəfindən yüksək dəyərləndirildiyinin məlum olduğunu bildirirlər.

Maraqlıdır ki, bu fars tərcüməsi də sonradan Təbrizdə Rəhim ibn Xəlil adlı bir şəxs tərəfindən yenidən Azərbaycan dilinə çevrilmişdir. Rəhim ibn Xəlil öz tərcüməsi haqqında yazır:

"İn bəndeyi-asi və ümidvar olan Allahın rəhmətinə və fəzlinə Rəhim ibn Xəlil Təbrizi cənabi-iftixarül-hac və valayi-əyan ağayi-Hacı Əhməd ağa taciri-kitabfuruş fərmayışınə görə dübarə bu kitabı tərcümə eylədim türkiyə ki, ta əvamü danavü əlavü ədna bu kitabın hekayətlərindən dürüst baxəbər və müttələ olsunlar. Və həqiri-asiyi bidduayi-xeyrilə yad buyursunlar. Ümidvaram ki, inşaallah xeyli rövşən və aşkar lüğəti-türkə tərcümə olunsun. Və bu kitabun tərcüməsi Allah təalanın istianəti ilə mahi-rəcəbin niməsində şüru olundu. İnşaallah xeyrü səadət ilə tamam olacaq" (5, 12).

Haqqında danışdığımız fars tərcüməsi əlimizdə yoxdur. "Yeddi gözəl" in əldə olan türk və Azərbaycan dilindəki tərcümələrini tutuşdurmaqla məzmunun ümumiyyətlə eyni olmasına baxmayaraq, bəzi fərqli cəhətlərin də özünü göstərdiyini görürük. Təbriz nəşrində Əmin Yümnü tərcüməsində olmayan sərlövhələr əlavə olunmuş, ilk tərcümədəki "Li mütərcimə" başlığı altında verilən şeir parçalarının çoxu ixtisar edilmişdir. Hər iki tərcümə Əmin Yümnünün "Tərcümeyi-Həft Peykər" əsərinin tərcüməsinin ciddi maraq doğurduğunu göstərməklə yanaşı, dahi şairin poemalarının türk şifahi ədəbiyyatında geniş yayılaraq orta əsr türk nəsrinin inkişafında da böyük əhəmiyyət daşıdığını aydınlaşdırır.

Nəticə.

Nizami yaradıcılığı türk xalqları içərisində daha çox orta əsrlərə xas sərbəst tərcümə vasitəsilə, ravi və el sənətkarları tərəfindən yayılaraq şöhrətlənmişdir. Belə əsərlər içərisində Əmin Yümnünün 1872-ci ildə Nizaminin "Yeddi gözəl"dən türk dilinə etdiyi "Tərcümeyi-"Həft peykər" adlı nəsrî tərcüməsi daha çox məşhurdur. Abidə özündən əvvəl yaranan orta əsr tərcümələri kimi hazırda başa düşdüyümüz mənada tərcümə olmayıb, bir çox əlavə və ixtisarlar ilə orijinaldan fərqlənir. Əmin Yümnü öz tərcüməsində sərbəstliyə geniş yer vermiş, əhvalatları xalq danışığı dilində, anlaşılacaq tərzdə təqdim etməyə çalışmışdır. Mütərcim müdaxiləsi, təsvir olunan hadisələrə fəal münasibət və şərh mahiyyətli qeydlər bu əsərin əsas səciyyəvi cizgiləridir. Əmin Yümnü orijinalın özünəməxsus poetik ruhuna sadıq qalaraq oxucunu Nizami poemasının təkə məzmunu ilə deyil, fikri istiqaməti ilə də tanış etməyə cəhd göstərmişdir. O, əsərdə öz dünyagörüşü ilə uyğun tövsiyə və qənaətlərini əks etdirməyə çalışmış, bəzi epizodların üzərində daha çox dayanaraq şəxsi mülahizələrini diqqətə çatdırmışdır. Əsərdən bəlli olur ki, tərcüməçi Nizami ilə yanaşı, şairin ənənəsinin davamçılarının yaradıcılıqlarına da yaxından bələd olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Tərcümeyi-hekayeyi "Həft peykər" RƏİ XVI-55/R2030
2. Araslı Nüşabə. Nizami və türk ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 1980.
3. خمسه نظامی الیاس بن یوسف نظامی گنجوی، انتشارات ققنوس، تهران.
4. Yeddi gözəl kitabı, müasir yazıya köçürən Mehri Məmmədova. Bakı: Azərnəşr, 1991.
5. Rəhim ibn Xəlil. Həft Peykər. Təbriz, 1333 (1914).

² Fars mütərciminin bu qeydləri kitabın sonradan Azərbaycan dilinə edilmiş tərcüməsinin 1333-cü il Təbriz nəşrindən götürülmüşdür.

Нушаба Араслы

«СЕМЬ КРАСАВИЦ» В ПЕРЕВОДЕ АМИНА ЮМНИ

Резюме

Творчество Низами получило славу среди тюркских народов в основном путем популяризации переводов его произведений. Турецкие авторы двустийший переводили определенные главы и рассказы из поэм Низами и включали их в свои произведения.

Наряду с этим, народные умельцы, пересказчики и маддахи (хвалебщики), прозой пересказывая произведения Низами, доводили их до широких народных масс. Процесс перевода поэм Низами Гянджеви прозой начинается с XVI века. Самым популярным среди этих памятников является перевод в 1872 году на турецкий язык Амином Юмни «Семи красавиц» Низами – «Tərcümeyi-«Haft peykər». Это произведение не было переведено в нынешнем понимании, также как и другие переводы, сделанные в средние века, оно отличается от оригинала дополнениями и сокращениями переводчика. Как видно, Юмни являлся литературной личностью, глубоко знающей произведения Низами и, в целом, классическую поэзию Востока.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Амин Юмни, «Семь красавиц», перевод, издание.

Nushaba Arasli

“YEDDİ GOZEL” (SEVEN BEAUTIES) IN AMİN YUMNİ’S TRANSLATION

Summary

Nizami's creative activity has been popularized among the Turkic nations more through translations. Turkish mesnevi writers translating certain chapters and legends from Nizami poems include in their works. At the same time, folk artists, raviors and laudators have conveyed Nizami's works to the general public in prose. The process of translating Nizami's poems through prose begins with the sixteenth century. The most popular translation among these translation monuments is the Amin Yumni's translation of "Tarjume-yi Haft - Peykar", from Nizami's "Seven Beauties" into Turkish written in 1872. Like the medieval translations that came before it, this work has not been translated in the present sense, this work is distinguished from its original with many additions and abbreviations. It is understood from the work that Nizami's works and classical Oriental poetry in the whole are generally familiar to Amin Yumni.

Key words : *Nizami Ganjavi, Amin Yumni, "Yeddi gozel", translation, publication.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.11.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 27.11.2019

Filologiya üzrə elmlər doktoru **Nəşib Göyüşov**
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.